

Otthon a technikában, otthon a természetben

Martin Heidegger és a mélyökológia viszonya

Bevezetés

Martin Heidegger szemlélete szerint a létfeledés a modernitás egyik legfőbb jellemvonása.¹ A jelen technikai korszak az uralni vágyás által az emberiség önmagától való eltávolodásával fenyeget. Bírálja a nyugati metafizikát, annak a létezőkre irányuló túlzott figyelmét, ezzel párhuzamosan a lét elgondolására való képtelenségét. A metafizika defektusa, hogy *nem látja a fától az erdőt*. A létfeledés mellé sorolandó továbbá az antropocentrizmussá alacsonyodó, az ember emberségét szem előtt tévesztő humanizmus. A létfeledés, illetve a humanizmus tehát nem helyezhető gond nélkül egymás mellé, ugyanúgy, mint ahogy leegyszerűsítő egymásutániságba sem. Heidegger technikafelfogása esetében azonban pusztán elválaszthatatlanságukat kell elsődlegesnek tartanunk. Összetartozásuk a lét és a létezők elválasztásában, az embernek a léthez való viszonyában ragadható meg.

Mint azt a gazdag recepció is bizonyítja, Martin Heidegger gondolkodása továbbra sem veszített relevanciájából a jelen zöld irányzatainak szempontjából. A mélyökológiai mozgalom bizonyos részleteiben közvetlenül hagyatkozik a heideggeri szemléletre, különösen a magyarul gyakran „ráhagyatkozás”-nak fordított *Gelassenheit* modalitásában. Mint ahogy azt Michael E. Zimmerman is hangsúlyozza, a fogalomátvételen, annak alkalmazásán túl ellentét is feszül Heidegger és a mélyökológia szellemisége között. Az utóbbi nehezményezi a jelenvalólét kitüntetett szerepét, míg ő maga a bioszféra létezői közti egalitárius látásmód mellett köteleződik el.² A jelen tanulmány azt célozza bemutatni, hogy ahol Zimmerman és a mélyökológia ellentétes álláspontokat azonosít, ott valójában egyezésre találunk: mind Heidegger, mind a mélyökológia fontos tétele az antropocentrizmus megkerülése, tehát ezt kiindulási alapként véve közös mozgatóerőt találunk a két gondolkodás háttérében. Míg Heideggernél ez elsősorban a humanizmussal azonosított metafizika kiritkájában, másodsorban, de nem kevésbé lényegesen pedig a *phüszisz* fogalmának alkalmazásában lelhető

¹ Martin HEIDEGGER, „Levél a humanizmusról”, ford. BACSÓ Béla, in Martin HEIDEGGER, „... költőien lakozik az ember...”, 146–147 (Budapest – Szeged: T-twins – Pompeji, 1994), 124-127.

² Michael E. ZIMMERMAN, „How Pertinent Is Heidegger’s Thinking for Deep Ecology?”, in *Heidegger on Technology*, ed. Aaron J. WENDLAND, Cristopher MERWIN and Christos HADJIOANNOU, (New York, NY: Routledge, 2019), 217-221.

fel, addig a mélyökológia –öndefiníciója szerint Heideggerrel szemben –, az embernek a bioszféra hálójában pont olyan, semmiképpen sem kitüntetett helyet szán, mint minden más létezőnek. Lányi András *Miért nem éhes a Dasein Heideggernél?* című esszéjében említ egy mélyökológiai nézetet, miszerint a természet és az Én ugyanaz.³ Meglátásom szerint ennek az álláspontnak a heideggeri fogalomkörbe való beillesztése nem okoz különösebb nehézséget, amennyiben tisztázzuk a – valamivel több nehézséget okozó – *phüszisz* szónak a heideggeri használatát. Ehhez a lépéshez Vajda Mihály, *A posztmodern Heidegger phüszisz* tárgyaló értekezéseit kell áttekintenünk.⁴ Az álláspontnak a heideggeri keretek közé helyezését követően láthatóvá válik az antropocentrizmusban egyet nem értés problémájának feloldási lehetősége, melyhez a jelenkori építészet kiemelkedő alkotása, Frank Lloyd Wright *Fallingwater* háza szolgáltat példát.

Ennek a tanulmánynak az első felében a létfeledés és az antropocentrizmus kapcsolata kerül előtérbe. Martin Heidegger technikafelfogásának kulcsfontosságú elemeként a nyugati metafizika kritikájára és az ontológiai differenciára kell továbbá kitérnünk, annak érdekében, hogy a modern ember technikához fűződő viszonyát és ezen belül emberközpontúságát láthassuk. Visszakanyarodunk a metafizika legfőbb problémájához, ennek segítségével értelmezve, illetve megkérdőjelezve a kialakuló hatalmi pozíciót, a diszharmóniát az ember–technika–természet hármában. Ezt követően a tanulmány a technika veszélye felé fordul, illetve jelenünk mélyökológiai tendenciáinak irányába, hogy Martin Heidegger gondolkodásának recepciójára reflektáljon. A kortárs diskurzusnak továbbra is visszatérő eleme az antropocentrizmus kérdése, az elsősorban Arne Naess nevéhez fűződő mélyökológia irányzata pedig igyekszik ezt ellensúlyozni. Ez az irányzat az antropocentrizmussal szemben kritikus, ugyanakkor a heideggeri *Gelassenheit* fogalmára is támaszkodik. Így Heidegger gondolkodása, annak ellenére, hogy a mélyökológia táptalajául is szolgál, bizonyos pontjaiban nehezen összeegyeztethető ezzel az irányzattal.⁵ Ennek a tanulmánynak a célja, hogy a kiindulópontjaikban majdhogynem megegyező, azonban részelemeikben eltérő szemléletmódoknak – vagyis a heideggeri gondolkodásnak és a mélyökológia heideggeri elemeket átvevő, de más elemeket kritizáló irányzatának – közös nevezőt találjon. Ennek érdekében az ökoépítkezés jelenségét és az emberi test otthonához, – esetünkben *zöld*

³ LÁNYI András, *Miért nem éhes a Dasein Heideggernél?*, hozzáférés: 2022.11.07., doi: <https://lanyiandras.hu/miert-nem-ehes-a-dasein-heideggernel/>

⁴ VAJDA Mihály: *A posztmodern Heidegger*, (Budapest: T-twins, 1993), 72-78.

⁵ ZIMMERMAN, „How Pertinent Is Heidegger’s Thinking...”, 217.

otthonához – való relációját tárgyalja a fenti Wright-mű segítségével. Ez azért bír kiemelt jelentőséggel, mert a *Fallingwater* példáján keresztül szemtanúi lehetünk a mélyökológiai és a heideggeri gondolkodás harmonizálásának.

Létfeledés a modernitásban

A létfeledés tévútja a modernitásban a technikai fejlődésre vezethető vissza. Pontosabban szólva nem a fejlődés a probléma forrása, hanem a létfeledés a technikához való viszonyulásban mutatkozik meg. Heidegger ontológiai differenciáját alapul véve a technika a modern ember esetében nem más, mint a lét el-nem-rejtettségbe kerülése. A technika veszélyének része a feltárással járó elrejtettség, illetve egy, kifejezetten a technikára jellemző vonás: egyéb feltárási módok kiszorítása.⁶

Vajda Mihály tanulmányában a létfeledést a *phüszisz*-feledéssel teszi egyenlővé, Heidegger nyomán azt állítva, hogy a modern ember nem értheti a *phüszisz* szó jelentését. A *phüszisz*nek a latin „natura” fordítását is félrevezetőnek tartja, olyan akadálnak, mely végérvényesen ellehetetleníti annak görög vagy nem nyugati értelmére való rálátást.⁷ Vajda Mihályhoz hasonlóan közelít a *phüszisz* fogalmához Kulcsár-Szabó Zoltán *Fel nem robbant bombák, őrzöngő ráció, józan készenlét* című tanulmánya. Vajda felhívja a figyelmünket a metafizika által szabott fogalmi határokra, illetve arra, hogy a *phüszisz*-feledés nem valami jelenlévőnek az észre nem vételét jelenti, hanem tényleges hiányt, ezért nevezi a metafizikát létnélkülinek. Ebben az állapotban érvényesülhet az ember a természet fölött gyakorolt hatalma. Ezzel szemben Heidegger *phüszisz*-fogalmát a korábban említett göröghöz közeliként azonosítja, mely kiterjedésében a mai nyugati gondolkodás számára felfoghatatlan, amennyiben nem tudja levetkezni a metafizika dualizmusát. A görög értelemben vett *phüszisz* az „alkotó aktivitásunk”, „az önmagát a rejtőzködőből kihozás folyamata”⁸ tehát nélkülözi az objektum–szubjektum nem pusztán szembeállítását, hanem meglétét is. Kulcsár-Szabó Zoltán a következőt emeli ki a *phüszisz*ről:

⁶ Martin HEIDEGGER, „Kérdés a technika nyomán”, ford. GERÉBY György, in: *A későújkor józansága II.*, (Budapest, Göncöl Kiadó, 2004), 111-135.

⁷ VAJDA Mihály: *A posztmodern Heidegger*, (Budapest: T-twins, 1993), 72-78.

⁸ VAJDA: *A posztmodern Heidegger...*, . 77.

„Heidegger számára a természet mai, modern fogalma meglehetősen távol áll a „phüszisz”-étől, amely voltaképpen éppen abban a természetfogalomban torzult el, amelyben – mindenféle különbségeik ellenére – mind a romantikusok, mind a ludditák, mind a zöld mozgalmak (sőt esetenként talán a fekete-erdei idillbe belefeledkezni olykor hajlamos Heidegger is) osztoznak. Emiatt pedig még csak azt sem lehetne igazán Heidegger szemére hányni, hogy túlságosan merev (és így naiv) elhatárolással élne természet és technika között, hiszen ez az elkülönítés, amely kétségkívül jelen van a vonatkozó gondolatmeneteiben, nem az organikus és az anorganikus közötti (modern) törésvonalat követi. A „természet természetessége” [die Natürlichkeit der Natur] ugyanis sokkal őszibb, mint az újkori természettudományok által kialakított természetfogalom, ráadásul éppen nem a természetben („az állítólagos való világban”), hanem a(z) egyebek mellett az ember „lakozását” is magában foglaló „phüszisz”-ben gyökerezik.”⁹

Lányi András *Miért nem éhes a Dasein Heideggernél? Heidegger és a mélyökológiai mozgalom* című esszéjében kétségbe vonja Heidegger egzisztencia-értelmezésének öko-filozófiai relevanciáját. Azt állítja, hogy Heidegger a szellem fenomenológusa, aki a szellem felsőbbrendűségének hangsúlyozásával nem veszi figyelembe az élővilágban működő szerves összetartozást.¹⁰ Az itt megfogalmazottakat párhuzamba lehet vonni a mélyökológia Heidegger-kritikájával – mint ahogy azt Lányi is hangsúlyozza –, az ember szerepének kitüntetése nem illeszthető bele az élőlényeket egyenrangú résztvevőknek tekintő öko-filozófiába. Marosán Bence Péter *Sorsközösségben a természettel* című tanulmánya – más, részben etikai megközelítésből ugyan –, de hasonló ellenvetést hoz föl a heideggeriánus alapokon nyugvó öko-filozófiával szemben: a létezők közti közösség kiemelésének hiányára világít rá.¹¹ Heidegger azonban a humanizmus és metafizika dualizmusával szemben szeretne állást foglalni – bármennyire lehetetlennek tűnhet is ez a vállalkozás nyugati gondolkodóként. A *phüszisz* fogalmának használata is ezirányú törekvéseit támogatja: a modern

⁹ KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: „Fel nem robbant bombák, őrzöngő ráció, józan készenlét: Heidegger és a technika”, in KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Szinonímiák: Közeledések Heideggerhez*, (Budapest: Ráció Kiadó, 2016), 83.

¹⁰ LÁNYI, Miért nem éhes...

¹¹ MAROSÁN Bence Péter: *Sorsközösségben a természettel: Az öko-filozófia és öko-etika heideggeriánus megalapozási kísérletei*, hozzáférés: 2022.11.07., doi: <https://ligetmuhely.com/liget/sorskozossegben-a-termeszettel/>

természetfelfogást akarja meghaladni vagy éppen visszafelé fordítani az antik hagyományhoz. A *phüszisz* tehát, mint azt Vajda Mihály és Kulcsár-Szabó Zoltán értekezéseiben is láthatjuk, nem a jelen szűk természetfogalmát vonja maga után, hanem annak egy jóval tágabb változatát, mely az ember lakozását, létmódját is magában foglalja.¹² A szellem felsőbbrendűségének hangsúlyozása a metafizika dualizmusát implicálná. Mindezt szem előtt tartva fordulhatunk Heidegger egzisztencia-leírásához.

Az embernek a metafizika számára oly illékony humánuma, létmódja a léthez önmagához való viszonyában keresendő. A *Levél a „humanizmusról”* szövegében az ember mint a lét világló tisztaságában ek-szisztálóként szerepel, kifelé irányulón áll a lét igazságában. Ez a kifelé irányultsággal egyidejű benne-lét a fenti paradoxon kulcsa: *homo humanusként* az egész feltárulását tapasztalhatja, rálátást nyerhet rá.¹³ Heidegger az ember testéről való elgondolást is ebbe a paradigmába illeszti, az egzisztenciának rendeli alá, ezzel szándékosan eltávolodva nemcsak a biologizmustól, hanem az ember *animal rationale*ként történő felfogásától is. Míg az állat csak közvetlenül az egyes létezőkhöz viszonyulhat, addig az ember a lét közelségében ek-szisztálóként a léthez. Ennek megfelelően az ember teste a feltárulás tapasztalására alkalmas, a létmódjához illő test.¹⁴

A létfelejtés állapotában a modern ember a technikában nem a lét feltárulásának egy módját látja, azt egyszerű eszközként kezeli, mindeközben önmaga is hasonló helyzetbe kerül, bizonyos célokat szolgáló állománnyá (*Bestand*) lesz a testével együtt.

Heidegger metafizikakritikájának relevanciája a technika tükrében

A metafizika kritikája annak bizonyos eljárásaira, legfőképpen a *Vorstellungra* irányul. A *Világkép korszaka* című értekezésében Heidegger a következőket írja a *Vorstellung*ról:

„Képet alkotni valamiről azt jelenti: magát a létezőt, úgy, ahogy van, magunk elé képzelni, és így állandóan magunk előtt tartani. ‘Világos képünk, fogalmunk van valamiről’ nemcsak azt jelenti, hogy a létező egyáltalán megjelent számunkra, hanem hogy mindenben, ami hozzá tartozik és benne együtt van, rendszerként áll előttünk. ...

¹² KULCSÁR-SZABÓ: „Fel nem robbant...”, 83.

¹³ HEIDEGGER, „Levél a humanizmusról”...

¹⁴ UO.

A világkép lényegi értelemben tehát nem a világról alkotott képet jelenti, hanem a képként fölfogott világot. ... Ahol kialakul a világkép, ott lényeges döntés születik a létezőről a maga egészében. A létező létét a létező elénk-állítottságában [Vorgestelltheit] keresik és találják meg. ...”¹⁵

A *Vorstellung*, vagy magunk elé állítás legfőbb hibája a képesítésre, tárgyasításra való hajlam. A természettel szemben ez a modalitás több, ugyanakkor mind a metafizika felőli szempontból is bírálható: egyrészt a természetet pusztá környezetté redukálja, ezzel reprodukálva az objektum–szubjektum problémáját. Másrészt ezzel a szűk természetinterpretációval az ember önmagát is belehelyezi a „környezetébe”, így a tárgyasítás aktív résztvevőjeként ennek az eljárásnak tárgya lesz ő maga is.¹⁶ Ha visszatérünk a technika veszélyéhez, ennek az attitűdnek a jegyeit lelhetjük fel benne: a technika instrumentális elképzelésében nem kap helyet az ember léthez való viszonya, annak ellenére, hogy a technika lényege a lét ilyenfajta feltárulása.¹⁷

Heidegger technikafelfogásának tárgyalásakor az antikvitás eköré szerveződő fogalmaihoz érdemes visszatérnünk. Arisztotelész *A természet* című műve szerint a *tekhné* mesterség, létrehozás, ami azonban nem választható el a természettől, a *phüszisz*től. Az antik görög hagyományban a *poiésisz* mint létrehozó alkotás születése a természet utánzására vezethető vissza. A *tekhné* ehhez hasonlóan sokkal inkább létrehozás maga is, mintsem a természetet domináló, annak fölébe emelhető erő. A *tekhné* eredeti, arisztotelészi értelmében azt hivatott mozgásba hozni, amit a természet önmagában nem képes. Ezt a felállást szem előtt tartva tehát egy sokkal inkább támogató, szimbiotikus reláció kibontakozásának lehetünk szemtanúi, mintsem éles határvonalak által megszabott, tiszta hierarchiának.¹⁸

A létfeledés problémájának konstitutív eleme a *tekhné–phüszisz* egységének mesterséges felbontása. Ez a szétválasztás veszélyezteti a technikához való szabad viszony megteremtését. A veszélyre a válasz az uralni vágyás, dominancia képében jelentkezik.¹⁹ Meglátásom szerint, amint megtörtént a *tekhné* és *phüszisz* szeparációja, az ember helyet keres magának a korábbi

¹⁵ Martin HEIDEGGER, „A világkép korszaka”, ford.: KOCH Valéria, *Vigilia*, 45 (1980), 175.

¹⁶ KULCSÁR-SZABÓ: „Fel nem robbant...”, 83.

¹⁷ HEIDEGGER „Kérdés a...”, 116–117.

¹⁸ ARISZTOTELÉSZ, *A természet*, ford. BOGNÁR László, (Budapest: L'Harmattan, 2010), 31–34, 39–43.

¹⁹ Julian YOUNG, „Heidegger, Habermas, Freedom, and Technology”, in *Heidegger on Technology...*, 194–208.

egység szétszóródott darabjai között, és hatalmi pozícióba helyezi magát. Az eredmény egy háromtagú rendszer, melynek elemei közti felállás szükségszerűen aszimmetrikus. Ezen a ponton érdemes visszatérnünk a heideggeri metafizikakritikához, és megfigyelnünk, mit von maga után a metafizikus gondolkodás az emberrel szemben. Úgy látom, hogy már a felbontás mozzanata maga is ennek a metafizikus gondolkodásnak hozadéka. Ugyanez mondható el a felállás létezésének pusztá tényéről: *Vorstellung* nélkül nem is képzelhetnénk el hasonló kapcsolatokat a *tekhné-phüszisz*-ember konstellációjában. Mindezek alapján felmerülhet a kérdés, hogy van-e egyáltalán helye aszimmetriának a természet és a technika kapcsolatában. A jelen szöveg álláspontja szerint sem a mélyökológia, sem pedig a heideggeri *Dasein* nem engedhetnek meg aszimmetriát, mert mind a szimmetria, mind az aszimmetria több elem meglétét igényli, amit a *phüszisz* fogalma kizár. A természet és a mesterség instrumentális kettőséről az instrumentalitást, illetve az ember hatalmi pozícióját lebontva egy kiegyensúlyozott, nem széttördelt, óvó viszonyhoz jutunk. Összefoglalva tehát a metafizikus képiesítés módszerének köszönhető a felállás elképzelése, magunk elé állítása.

A technika lényege és veszélye

Heidegger *Kérdés a technika nyomán* című tanulmánya szerint a technika lényegéhez való hozzáférést gátolja, ha azt mint valami technikait, vagyis semlegeset képzeljük el. Ha a technikát semlegesként látjuk, ellehetetlenítjük a hozzá való szabad viszony kialakítását, mert a megértésére nem teremtünk alkalmat, annak ellenére, hogy a jelenvalólét megértés módján való létet takar. Tehát amennyiben semlegesnek gondoljuk a technikát, elzárjuk a megértés útját. Ugyanakkor éppen a technika lényege vezet minket erre a tévútra. Mint azt Heidegger a *Humanizmus-levél*-ben is kifejti, a feltárulás elengedhetetlen és szükségszerű velejárója az elrejtőzés. Ennek megfelelően a technika lényege is nehezen hozzáférhető, ezért merülhet fel annak a lehetősége, hogy a technikát instrumentumként kezeljük. Létfeledésben (emberi) eszköz lehet bizonyos (emberi) célok eléréséhez. Kulcsár-Szabó Zoltán tanulmányában hangsúlyozza, hogy Heidegger elveti a technika instrumentális-antropológiai megfogalmazását.²⁰ Ehhez érdemes hozzáfűzni, hogy Heidegger állítása szerint az

²⁰ KULCSÁR-SZABÓ: „Fel nem robbant...”, 66.

instrumentális meghatározás valójában helyes, így ez kell legyen minden vizsgálódás kiindulópontja, viszont önmagában nem elegendő ahhoz, hogy felfedje a technika lényegét.²¹

Heidegger ismét Arisztotelészhez fordul, hogy szemléltesse, a hatás az ok és cél következménye (ebben a kontextusban a cél is az okok közé sorolandó), az eszköz ennek alapján határozódik meg.²² Célokra törekvőkor pedig mindenképpen kauzalitás áll fenn. A *Kérdés a technika nyomán* szerint a technika lényegét akkor lehet feltárni, ha visszavezetjük a négy okra: a belső alkotórészre vagy anyagi okra, a formára, a mozgás kiindulópontjára (mozgató okra) és a cél-okra. Heidegger tanulmányában az okokat a lekötélés négy módjának is nevezi, melyek bár eltérnek egymástól, mégis összetartoznak. Annyiban kell őket együtt kezelni, amennyiben egy adott dolog meglétét, készenlétét kötelezik le, vagyis megjelenítenek valamit.

Annak ellenére, hogy a fenti magyarázat a technika lényegéhez kíván közelebb kerülni, az instrumentális technikafelfogást nemhogy nem zárja ki, hanem még táptalajt is szolgáltat neki: ha a technika lényegét megkíséreljük visszavezetni a négy okra – szemben azzal, hogy Kulcsár-Szabó Zoltán *Fel nem robbant bombák, őrzöngő ráció, józan készenlét* című tanulmányában rámutat, hogy a négy ok kérdése a technika lényegének viszonylatában nincs kellőképpen kifejtve²³ –, ha pusztán egyre fókuszálunk, akkor a cél-ok felől nézve a másik három ok is becsatornázható az instrumentalitás irányába. Ez azért lehetséges, mert a technika redukált, instrumentális elgondolása besorolható a cél-ok alá: emberi célra rendeltté egyszerűsödik. Az eszközszerűség kiemelkedik, a négy ok egyetlenre szűkül, így a technika lényege nehezen megragadható marad. Tulajdonképpen ugyanazzal a megtévesztő kettősséggel állunk szemben a technika lényegét megragadni célzó leírásokban, mint a felszíni problémafelvetéskor: egyértelművé válik, hogy a technika instrumentális felfogása megkerülhetetlen.

A görög *tekhné* szót Heidegger a *poiészisz* mellé sorolja, hangsúlyozza, hogy e két fogalom tulajdonképpen egymásba van ágyazva, ezzel szemléltetve a technika lényegének nem technikai voltát. Kulcsár-Szabó Zoltán Heidegger technikatanulmányáról szóló szöveghelyen a technika eszközszerűségének kérdéséhez a *poiészisz* mint létrehozás felől közelít:

²¹ HEIDEGGER, „Levél a humanizmusról” ; Uő, „Kérdés a...”, 111–112.

²² ARISZTOTELÉSZ, *A természet*, (Budapest: L'Harmattan, 2010), 31–34, 39–43.

²³ KULCSÁR-SZABÓ: „Fel nem robbant...”, 46.

„Az instrumentális meghatározás kritikája, amely alapvetően a négy ok arisztotelészi tanának itt nem rekonstruálható interpretációjaként, valamint a kézműves tevékenységnek a poiészisz tágabb kategóriája alá rendeléseként megy végbe, vezeti el Heideggert ahhoz a döntő felismeréshez, mely szerint a technika valójában az – elrejtettség el-nem rejtettségbe hozásának értelmében vett – feltárásnak [Entbergen] egy módja s mint ilyen, nem lehet pusztán eszköz (fontos, hogy ebben a tanulmányban Heidegger rendre tágabb értelemben vett eszközről, „Mittel”-ről beszél, sosem „Zeug”-ról).”²⁴

A *tekhné* a szépművészet esetében is érvényesül, megnyilvánulásában mindig a feltáráshoz idomul. Az idomulásra való képesség egy kulcsfontosságú aspektus, mivel ez teszi lehetővé az akadálymentes átjárást a szépművészetek és a technika között. A *tekhné* a *poiészisz*be, így a kifejezetten tág értelemben vett létrehozás fogalomkörébe – egyenesen a *phüszisz*be – illeszthető: mindkettő a még meg nem lévőt tárja fel, a hangsúly nem az elkészítésen van.²⁵ Összetartoznak tehát, hiszen megjelenítenek, a létbe hoznak valamit, aminek meglétét és készenlétét kötelezik le.²⁶

A *Kérdés a technika nyomán* a modern technikát követelő feltárásnak nevezi, ebben a követelésben látja a szabad viszony megteremtését szabotáló hatást. A *Ge-stelle*, magyarul „állvány”-nak fordított kifejezéssel illeti azt a kizsákmányoló erőt, amely az embert arra sarkallja, hogy a feltárálóra állományként, valamilyen feladatra rendeltént tekintsen. Az eszköz eszközszerűsége pedig egészen addig észlelhetetlen marad, míg valamilyen hiba következtében már nem funkcionálhat eszközként. A veszély ott teljesedik ki, ahol az ember szembesül a követelménnyel, hogy követeljen, és ezáltal ő maga is állománnyá redukálódjon, ezzel elkerülve önmagát, saját lényegét. Ha az ember is állományként tűnik föl önmaga előtt, akkor a lényege szükségszerűen hozzáférhetetlen marad. Az uralkodásra hivatottság képzeete szintén a veszély hozadéka.²⁷ A *Ge-stell* vezérelte történelmi korban a számszerűsítés és pozicionálás kifejezetten egyszerű, minden létező rendszerezhető, az embert beleértve. Herbert Marcuse,

²⁴ KULCSÁR-SZABÓ: „Fel nem robbant...”, 46.

²⁵ Uo.

²⁶ HEIDEGGER, „Kérdés a...”

²⁷ KULCSÁR-SZABÓ: „Fel nem robbant...”, 76.

Heidegger tanítványa szerint az ember ebben a korban volumenéből veszít: az egydimenziós ember a rendszert szolgálja, és nem a rendszer áll fenn az emberért.²⁸

A fenyegetettség jelenléte ugyanakkor valamiféle menedék meglétét is magában hordozza. A menedék tehát a veszélyben keresendő. Kulcsár-Szabó Zoltán rávilágít, hogy a veszély lényege „nem más, mint az ember önfélreértése a „Ge-Stell”-ben elfoglalt helyét illetően.”, mely azt eredményezi, hogy az ember nem találkozik önmagával, saját lényegével.²⁹ A felismerés – úgy is fogalmazhatunk, hogy a veszély veszélyként történő *megértése* –, jelenti a menedéket. Heidegger a *Ge-stell* lényegével megegyezőnek tartja a *poiészisz* lényegét, így a művészetben látja a menedéket. A veszély és a menedék, a *Ge-stell* és *poiészisz* kapcsolata lényegük egyezésén nyugszik. Végző soron szükség van az emberre a feltáráshoz – mint azt Heidegger az *Építés / Lakozás / Gondolkodás*-ban kifejti. Ezt a tételt akkor láthatjuk tisztán, ha visszatérünk a *phüszisz* fogalmához: kiterjedtségében nem engedi, hogy az ember vele szemben helyezkedjen el, ahogy azt sem, hogy kiváljon belőle. Az ember feladata, hogy óvón, a menedéket segítve azt növekedésében ápolja.³⁰ Ennek egyik módja a lakozás felől megközelített otthonépítés lehet, hiszen a ház a veszély fel- és elismerésének módozata, illetve a veszély állandó tapasztalása. Menedék mind heideggeri, mind általános értelemben. A lakozásra való összpontosítás mellett szól a *lakozik* ige tartós jellege a *létfeledés* szó *felejt* tagjának mozzanatosságával szemben.

Ha visszatekintünk a *Levél a „humanizmusról”* szövegére, nyilvánvalóvá válik, miért nélkülözhetetlen az ember jelenléte a menedékhez. A veszélyforrás a technika mint feltárási lényegében keresendő, az el nem rejtettséggel együtt járó elrejtettségben. A menedék a feltáráshoz tartozik.³¹ Az el nem rejtettség, a lét igazságának egészben való tapasztalása pedig

²⁸ Zimmerman, „How Pertinent Is Heidegger’s Thinking...”, 207-225.; Úgy látom, hogy kézzelfoghatóan jelen van Max Webernek az emberségtől megfosztott, dehumanizált ember gondolata, talán még egyértelműbben, mint Heidegger esetében. Mindemelett azonban nem feledkezhetünk meg arról a tényről, hogy Weber nem szentel különösebb figyelmet a természet kérdésének.

²⁹ KULCSÁR-SZABÓ: „Fel nem robbant...”, 76–77.

³⁰ HEIDEGGER, „Kérdés a...”

³¹ Uo.

az ember létmódjának sajátja.³² A következőkben a létfeledéssel ellentétes, a ráhagyatkozást idéző erő keresésének eredményeként a házépítés tevékenységét járom körbe.

Építés és lakozás viszonya

Az Építés / Lakozás / Gondolkodás szerint minden építmény esetében lakozás lenne a cél, még akkor is, ha nem otthonnak szánt épületekről beszélünk. A szöveg egy autópálya példáján keresztül kívánja érzékeltetni, hogy az ember egy efféle épített közegben épp annyira van otthon, mint ahol tető van a feje felett. Ez a megközelítés azt engedi feltételezni, hogy a figyelmünket az építmények helyett a lakozásra érdemes összpontosítanunk. Ebben a perspektívában nagyon hasonló elképzeléssel találkozhatunk, mint a technika lényegét kereső *Technika-tanulmányban*: a fókusz eltereli az instrumentumról, a metafizikailag eltárgyasított képről. A jelen dolgozat álláspontja szerint ebben az esetben két okból épülnek így fel a szövegek: egyrészt azért, hogy a problémát több dimenzióban illusztrálják, másrészt, hogy a lehetséges megoldást ne pusztán bemutassák, hanem a szó minden értelmében beleépítsék önmagukba.³³

Az Építés / Lakozás / Gondolkodás rávilágít az építés céljára, a mindent átfogó lakozásra és a gondolkodás szerepére az állandó lakozásban mint létmódban. A fenti példának megfelelően az építésnek célja a lakozás, függetlenül attól, hogy az adott építmény pontosan milyen funkciót kíván betölteni. Ezt a gondolatot alapul véve minden, ami építés, az az ember lakozása tartományába tartozik. Heidegger hangsúlyozza, hogy a lakozás és az építés tevékenységének szétválasztása mindenképpen félrevezető, valójában az építés és lakozás közé egyenlőségjelet tehetünk. Ennek a magyarázatáért a (német) nyelvhez, etimológiához, jelentésváltozásokhoz fordul. Az ófelnémet, mára már kiveszett *buan* ige 'maradni', 'lakni' jelentésére világít rá, illetve ugyanerre a jelentéstartalomra az *ich bin, du bist* létigében. Ennek megfelelően emberi létünk, a halandók földön tartózkodásának alapvonásaként tekint a lakozásra.³⁴

Az Építés / Lakozás / Gondolkodás szerint a lakozás tevékenysége őrzi az ég, föld, ember és istenség négyességét azáltal, hogy ezek lényegét átviszi a dolgokba. A dolgok lehetnek

³² HEIDEGGER, „Levél a humanizmusról”, 331.

³³ Uo.; Martin HEIDEGGER, „Építés, lak[oz]ás, gondolkodás”, ford. SCHNELLER István, in SCHNELLER István, *Az építészeti tér minőségi dimenziói*, (Budapest: Librarius, 2002), 257-270.

³⁴ Uo.

építmények és helyek is, melyek a teret, a tereket rendezik be. A dolgok – ha például építményekről van szó – lehetővé teszik ezeket a tereket, etimológiailag ’szabaddá teszik’ őket. A dolgok által berendezett térben távolságok feszülnek az egyes helyszínek között, a halandók pedig a gondolat által kapcsolódhatnak a dolgokhoz. Tehát a gondolat állja ki a dolog és ember közti teret. Heidegger kifejti, hogy a halandók tereket viselnek el – lakozásukból adódóan, mert a négyesség rendszere a dolgok képében hívja életre a tereket –, és ezért képesek átmenni rajtuk. Végeredményben az ember és tér viszonya a lakozásban rejlik, hiszen az ember lakozóként létezik.³⁵

Ha a *tekhné-phüszisz* arisztotelészi viszonyát, a dolgok növekedésre képes és növekedésre képtelen kategóriákba sorolását és a *poiészisszel* való kapcsolatteremtést nézzük, valójában nem két szembenálló, hanem összetartozó erőről beszélhetünk. A mesterség a természetet utánozza, vagy azt készíti el, amit az nem tudna megalkotni. A *phüszisz*re tekinthetünk a *tekhné* eredetmeghatározásaként is. Robert Elliot *Faking Nature* című tanulmányában amellet érvel, hogy a természet eredeti, háborítatlan állapotában – ugyanúgy, mint a műalkotások – reprodukálhatatlan értékkel bír, melyhez semmilyen „utánzat” nem érhet fel. Az eredettörténetről szerzett ismeret következképp befolyással van az adott tájra, festményre vonatkozó értékítéletünkre.³⁶ Úgy gondolom, ezek a kijelentések nem állnak távol a *phüszisz* fogalmának leszűkülését célzó kritikától. Ha reprodukálhatónak tartunk mindent, ami természeti, zárt, emberi uralom alá utasítható természetképpel operálunk, mely pusztán az emberi szemszögből nézett környezetet képes lefedni.

A XX-XXI. század törekvései közül kiemelhető a zöld otthonok épülése, melyeknek megvan a lehetőségük eltávolodni a természet környezetként történő értelmezésétől. Mint a természettel összhangban működő, növekedésre képes és létesítendő épületek, paradoxonként tűnnek fel. Ugyanakkor a *Kérdés a technika nyomán* fogalomkörébe is beilleszthető a jelenség a görög hagyomány teremtette háttérrel, a mesterség és a természet együttműködésének hangsúlyozásával feloldható az ellentmondás. Eredetileg a szépművészet is *tekhné*, létrehozás, de alkalmazkodó létrehozás.³⁷ Ha valamit létébe képes hozni, akkor a feltárulás értelemben vett igazsághoz tartozik, így nem is lehet más, mint alkalmazkodó. A szépművészet kérdése tehát megkerülhetetlen Heidegger technikafilozófiája esetében, mert lényegileg rokonnak

³⁵ Uo.

³⁶ Robert ELLIOT, „Faking Nature”, *Inquiry* 25, (1982): 81–93.

³⁷ HEIDEGGER „Kérdés a...”, 127–133.

tekinti azt a technikával. Frank Lloyd Wright *Fallingwater* háza Brendan Mahoney *Heidegger and the Art of Technology* című tanulmánya szerint túlmutat a védelmi funkció betöltésén: falai a környező sziklák közé illeszkednek, a vízesés zavartalanul folyhat a ház jelenlétében. Mahoney azt állítja, hogy a *Fallingwater*, annak ellenére, hogy emberi igényeknek is megfelel, nem pusztán ezeket tartja szem előtt: a technikának egy olyan megnyilvánulási formája, mely a természetet is figyelembe veszi.³⁸

A *Kérdés a technika nyomán* arra a következtetésre jut, hogy a feltárás a művészetben keresendő, mint a technikától különböző, de azzal lényegében megegyező területen. Ezt követően ismételten visszanyúl a *poiészisz–tekhné*, ezáltal a *tekhné–phüszisz* kapcsolathoz, és szorosabbra fűzi azt. A létrehozás, majd szabadjára hagyás gondolata elengedhetetlen mozgatóeleme mind a technikának, mind a szépművészetnek. Minden egyes momentum, mely ezek körébe tartozik, a feltáráson keresztül újratерemti az arisztotelészi *poiészisz–tekhné* viszonyt. Az *Építés / Lakozás / Gondolkodás*-ban Heidegger azt állítja, hogy az építés mint lakozás ápol, hiszen tulajdonképpen a növekedés lesz építéssé, ennek eredményeként születnek az építmények. Itt érdemes visszatekintenünk egy korábbi pontra, a négyesség őrzésének a gondolatára: a halandók úgy lakoznak, hogy a négyességet és ezzel párhuzamosan a földet óvják, mert lényegükben szabadon hagyják őket.

Ha a modern technikát az otthonépítés szolgálatába állítjuk, a fent leírt veszély megszelídültni látszik, a menedék fogalma érthetőbbé válik. Az otthon azért bír kiemelt fontossággal, mert az ember létmódjának leképezése, arra emlékeztető építmény. Ha az emberre szükség van a feltáráshoz, ebbe a pozíciójába bele kell tudjon helyezkedni, ezt pedig a létmódjának megfelelő, a természettel összhangban működő otthonán keresztül teheti meg a legközvetlenebbül.

Heidegger az *Építés / Lakozás / Gondolkodás*-ban azt állítja, hogy ami növekedésre képes, azt az ember gondolja, ami arra képtelen, azt létesíti. Itt a létesítés mind *tekhné*, mind *poiészisz* értelemben felfogható. Ez alátámasztja a *Kérdés a technika nyomán* című tanulmányban megfogalmazottakat, miszerint a menedék a növekedésre képes, gondozásra szoruló dolgok

³⁸ Brendan MAHONEY, „Heidegger and the Art of Technology”, *Environmental Philosophy*, 11, 279–306.

közé sorolható. Azonban jelenünkben a fenntarthatóság szellemében épülő otthonok feloldják az éles határvonalat e két kategória között.

A heideggeri és a mélyökológia *Gelassenheit*-fogalmának harmonizálási lehetősége

Trish Glazebrook megkülönbözteti az „erős”, illetve „gyenge fenntarthatóság” fogalmát, és az előbbit a *Ge-stell*, vagyis az állvány fogalmával rokonítja, míg az utóbbit a *Gelassenheit* koncepciójával. A *Gelassenheit* a *Ge-stell* veszélyének ellenpontja: elengedés, nyugalom, ami megteremti a technikához és a lét nyíltságához való szabad viszony kialakításának lehetőségét.³⁹ Tobias Keiling megközelítésében a *Gelassenheit* a technikától való intellektuális függetlenedést jelenti. Az emberi gondolkodás megengedő, lehetővé tevő gondolkodásként jellemezhető, és semmiképpen sem előíró gondolkodásként. Úgy illeszkedik a *Gelassenheit*hez, hogy a technikai eszközöket képesek vagyunk szimultán beengedni az életünkbe, miközben el is engedjük őket. Megengedő gondolkodásként az emberi gondolkodás nem tulajdoníthat homogén lényegyet a létezőknek, így a metafizikai *Vorstellung*gal járó eltárgyasítás hibájába esne.⁴⁰ Megalkotni valamit tehát annyiban normatív cselekvés, amennyiben lehetővé tesszük és engedjük a tárgy használatát. Az adott tárgy önmagában is képes létezni, ebből adódóan kell azt magára hagyni, hogy helyet foglalhasson a világban.

Az eltárgyasításra való hajlammal és a hozzá oly gyakran társuló antropocentrizmussal szembemenő mélyökológia irányzatának több aspektusa is a heideggeri *Gelassenheit* gondolatát idézi, azonban máshol eltér tőle.⁴¹ A mélyökológia értelmében a bioszféra egy mindenre kiterjedő háló, és a világ szereplői mind e hálót összetartó csomók.⁴² Az ember ugyanúgy egy ilyen csomó ebben a metaforikus hálóban, és ezen a ponton távolodik el a mélyökológia a heideggeri elképzeléstől: Heidegger megközelítésében az ember szerepe nem korlátozódhat egy, az összes többivel megegyező csomóra, mert a megkülönböztető jegye az,

³⁹ Trish GLAZEBROOK, „Letting Beings Be” An Ecofeminist Reading of Gestell, Gelassenheit, and Sustainability” in *Heidegger on Technology*, 243–260.

⁴⁰ Tobias KEILING, „Letting Things Be for Themselves: Gelassenheit as Enabling Thinking”, in *Heidegger on Technology*, 96–114.

⁴¹ ZIMMERMAN, „How Pertinent Is Heidegger’s Thinking...”, 217.

⁴² Arne NAESS, 1973. „The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement: A Summary”, *Inquiry* 16, 95–100.

hogy a feltárulás egészét érzékeli, míg a többi létező pusztán más létezőkhöz tud viszonyulni. Az ember képes a háló meglétét észlelni.

Az emberi testnek sajátossága a kéz, illetve e kéz és a gondolkodás összefüggése. Rafael Winkler a grafizmust az emberré válás egyik alapfeltételének tekinti, melyen keresztül magyarázható a *Daseinnak* a grafizmushoz fűződő ontikus kapcsolata. A kéz által vagyunk képesek művészeti alkotás létrehozására, gondolkodásra és beszédre. Az emberi kezét tehát az határolja el a hasonló funkcióval bíró állati végtagoktól, hogy a fenti tevékenységek gyakorlásával, létrehozással kiteljesítheti, kiegészítheti a természet működését. Derrida rámutat, hogy az állati végtag fogni tud és elvenni, ezzel szemben az emberé adni is hivatott.⁴³

A kézzel végzett létrehozó munka a megformálandó anyagban rejlő lehetőségekre adott körültekintő válasz: az anyagban, illetve már annak természetes állapotában benne létező formákat hívja elő. Emellett a *poiésisz* a természet utánzása, *mimészisze*, annak újrateremtése, így a technika eredetében a mesterség létrehozó aspektusa az elsődleges. Tehát a valódi mesterség ahelyett, hogy pusztán felhasználná a rendelkezésére álló alapanyagokat, azok tulajdonságaira hallgat és ezeket hozza napvilágra. A mesterség közbenjárásával készült mű értéke túlmutat annak egyszerű használati értékén azáltal, hogy a természetben eleve jelenlévőt ragadja meg.⁴⁴

A korábban leírtakból láthatjuk, hogy az egyébként hasonló kiindulópontot alapul vevő heideggeri gondolkodás és a mélyökológia irányzata között feszülő ellentétek valójában nem szétválasztják, hanem összekötik a látszólag eltérő elképzeléseket. Mint láttuk, az emberi kézre mint a természetből művészeti alkotást létrehozó, előhozni képes testrészként kell tekintenünk, amely kizárólag az ember sajátja. Ezzel szemben a kézzel nem rendelkező élőlényeknek nem adatott meg a természettel való kapcsolatnak ez a formája, a benne foglaltakhoz nem tudnak viszonyulni.

Az utóbbi két pont mindenképpen félrevezető lehet, hiszen az embert határozottan megkülönböztetik a többi létezőtől, ezáltal szabadon hagyják a kezdeti problémához visszavezető utat. Erre a feltételezésre reagál a mélyökológiai gondolkodás: az emberi szerep nem emelkedhet ki a bioszféra többi létezője közül. A jelen dolgozat álláspontja szerint nem feledkezhetünk meg a mélyökológia és a heideggeri perspektíva fő mozgatóelemének a

⁴³ Rafael WINKLER, „Naturalizing Gestell?” in *Heidegger on Technology*, 314–333.

⁴⁴ Uo.

hasonlóságáról, illetve a hasonlóság következményeiről. Az összes többi élőlénnel együtt az ember a létmódja által szövődhet és szövődik is bele a bioszféra hálójába. Egyedül akkor beszélhetünk ettől eltérő berendezkedésről, ha a létfeledés következtében emberként e hálón kívülre, annak fölébe helyezzük magunkat mint a technika irányításra hivatott feljebbvalóit. A létmódra való emlékezés azonban kizárja ennek a mozzanatnak a lehetőségét: a *Dasein* eleve jelen van a természetben, éppen ugyanúgy, mint az alkotás által létbe hívható formák. A jelenvalólét, az ember lakozása, a létrehozó alkotás a *phüszisz* része.⁴⁵

A ráhagyatkozás fogalmának a mélyökológiába történő beemelése után valójában nincs szükség semmilyen kikötés felvonultatására: a *Dasein* járulékos átvétele ahelyett, hogy emberközpontúságot implicálna, valójában a *phüsziszt* részletezi. A *Dasein* helyzete tehát meghatározza mind a mélyökológia emberképét, mind a létmódról való gondolkodás eredményeit. A lét feltárulását érzékelőként semmiképpen sem kerülhetünk a hálón kívülre, épp ellenkezőleg: olyankor vagyunk igazán beleszöve, annak teljesértékű szálaként. A létrehozó alkotás, a *poiésisz*ből eredeztethető *tekhné* által része az ember a hálónak és képes hozzátenni a természethez.

Otthonépítés mint a létmód leképezése

A fentieket egy példával szeretném illusztrálni: a fenntarthatóság szellemében épülő otthonokat emelem ki, mert nézőpontunkból speciális építményekről van szó. Ebben a részben meg szeretném kísérelni a korábban felvázolt otthon–lakozás reláció fordítottjának érvényesítését: ahelyett, hogy az otthont a lakozás felől közelíteném meg, a lakozásra összpontosítok az otthon irányából. Elsőként e viszonyrendszer legszembetűnőbb változásával kell foglalkoznunk: a test óvása mozzanatának előtérbe kerülésével.

Az otthon építmény, és mint ilyen a teret rendezi be. Ehhez az ember a létmódján, illetve a lakozáson keresztül tud viszonyulni, úgy, mint minden más építményhez és az általuk berendezett térhez. Ugyanakkor mégis meg kell különböztetnünk az otthont a többi építménytől, hiszen – gondolati szinten – ez az építmény hivatott a legközvetlenebbül a test fölé tetőt emelni, azt biztonságba helyezni. A közvetlenség pedig a birtoklás, így uralom illúziójából adódik, a *Ge-stell* veszélyéből, ami alól Heidegger szerint a *Gelassenheit* attitűdje szabadíthatna fel minket. Birtokolhatunk építményeket, illetve elszállásolhatjuk magunkat akármilyen tető

⁴⁵ VAJDA: *A posztmodern Heidegger...*, . 77–79.

nyugalma alatt, ezekben az esetekben a háttérben meghúzódó átmenetiség, vagy másik otthon(ok) megléte befolyásolhatja a lakozást. Itt a *lakozni* ige használata tévútra vezethet, mert kiterjesztett értelemben tűnik fel. Ez a dolgozat viszont éppen ettől távolodna el, hogy rávilágítson, az otthonban nem pusztán lakozás történik, hanem annak egy specifikusabb, bizonyos értelemben véve letisztultabb variánsa.

Amennyiben az otthon a természetet óvón épül, ez az emberi célokra túlra irányuló figyelem hozzáadódik a ház funkciójához, és egy különleges építményt eredményez: olyat, amely a tág értelemben vett lakozás egészét egyedülálló módon egy pontba képes sűríteni. Heidegger szerint a halandók a növekedésre képes dolgokat gondolják, az arra képteleneket létesítik. A természetet segítő, azt uralni nem célzó otthon e két szélsőség között helyezkedik el. Az ember megépíti, miközben lényegében szabadon hagyja – vagyis nem kívánja dominálni, ezzel óvja – a földet, ahol az építmény a teret rendezi, ahova a négyességet hívja, és ahol őrzi is azt. Más szóval a növekedés a természet hatókörébe tartozó szegmentumát nem kívánja irányítása alá vonni. Így a belenyugvással saját testének helyéül fogadhatja az adott építményt, ami megint csak az otthon sajátja, ugyanakkor a birtoklás forrása is.

Diego D'Angelo Heidegger *Antigoné*-értelmezéseiből kibontott otthon-fogalmát vizsgálja a *To Be or Not To Be at Home* című tanulmányában. Az ember mint lényegileg otthontalan fogalmában az otthont az időbe helyezi, történelminek tekinti. Rávilágít, hogy az állatok és a tenger az adott szövegrészletekben az emberrel ellentétben otthon vannak. Mivel az ember vadászik az állatokra, mindarra, ami otthon van, így lesz ő maga otthontalanná. A többi létezővel szemben nincs állandó környezete, a sajátját, a sajátjának gondolat folyamatosan alakítja.⁴⁶

A természet iránti tisztelet része, hogy a zöld ház szerepéről való gondolkodás nem jelölhet ki egy meghatározott, emberi léptékben kényelmesen szűk feladatkört, ez ismételten metafizikai agresszió lenne. Ha tehát az otthon egy eszköz egy cél elérésére, akkor a természethez alkalmazkodni nincs tere, így nem is óvhatja azt. Talán a legegyszerűbb a fenntartható otthon szerepének folyékony halmazállapotot tulajdonítani: az idomulás fluiditása követi mindazt, amit egy ház a bioszférában magára ölthet. Az építmény alkalmazkodás révén lesz technikaivá, a természet részévé és művészeti alkotássá, szerepe tehát többosztatú kell legyen. Wright

⁴⁶ Diego D'ANGELO, „To Be or Not to Be at Home. Heidegger and Derrida reading Sophocles”, *Kritike*, 14, 107–126.

Fallingwater háza beleillesszhető ebbe a keretbe: az ember lényegi otthontalanságával együtt lehet benne otthon. A ház nem pusztán védelmet nyújt, így nem célozza elhatárolni az embert a természettől, illetve nem kíván a természettel szembehelyezkedni.

Az emberi test részvétele a lakozásban

Ha az embernek létmódjából adódóan tér el a teste a többi élőlény testétől, akkor a létfeledés a testre épp annyira vonatkozik, mint a gondolkodásmódra. Áldozatául esik tehát a lét feltárulásának tapasztalására alkalmas test, ezzel a veszély az ember állománnyá válásához képest egy következő hatványára tornyosul: a technikához való szabad viszony ellehetetlenedésének tetőpontjával állunk szemben, a test eltárgyasodásával.

A Heidegger-recepció irodalmában Rafael Winkler *Naturalizing Gestell?* című tanulmányában az emberi kéz megkülönböztető jellegét hangsúlyozza. A kéz említése ebben a megvilágításban döntő jelentőségű: mint azt korábban láttuk, az emberi kéz művészeti alkotás létrehozására alkalmas testrészt, amely a természetben eleve benne lévő formákat képes előhívni, mesterségen és költészeten keresztül. Mindemellett azonban a kéz a kéznek, vagyis maga köré tud építeni. A házépités – létrehozó folyamat lévén – szintén a természetben benne rejlőt hivatott kiteljesíteni. Az építés a lakozás mintájára történik, a lakozás pedig a létmódból következik. Az építés így az ember és lakozása – másképp létmódja – közti ontikus viszony megteremtésének egyetlen lehetősége, amennyiben a ráhagyatkozásnak, a megengedő gondolkodásnak tényleges teret tud teremteni.

Az ökootthon az az építmény, amelyet az ember befogadhat lakozásába. Ennek magyarázata pedig az ember létmódjából adódó testében keresendő: az fogadható otthonná, ami a testet az ek-szisztenciának megfelelően védi, vagyis az egész feltárulását óvja, amellet, hogy a birtoklás illúzióját képes fenntartani. A birtoklás tehát kiemelt fontossággal bír, mert a négyesség őrzésének, egészen pontosan az őrzés tevékenységének ágyaz meg. A *fenntarthatóság* szó önmagában (a magyaron kívül más nyelvekben is) időben hosszan tartás jelentését hordozza magában. Miután Heidegger az embert otthontalannak nevezi,⁴⁷ D'Angelo rámutat az emberi környezet átmenetiségére, állandó változására, ami az otthontalanságot mélyíti el. Az idő

⁴⁷ Martin HEIDEGGER, *Bevezetés a metafizikába*, ford. VAJDA Mihály, (Budapest: Ikon, 1995), 81.

előrehaladtával az átalakulás-átalakítás felgyorsulni látszik, Heidegger korához képest pedig az új század tevékenysége embertelen tempóban formálja a környezetet.

Az ember azáltal, hogy házat épít (természetből létrehoz) nem kiemelkedik a többi létező közül, hanem éppen közéjük simul: a létmódjának eleget tesz, így nem helyezi magát a természet fölé, ezt pusztán a létfeledés által kitaposott, és nem mellesleg gondosan rendszerezített tévúton tehetné meg. Önként közéjük sorolja magát, ezzel kisimítva a korábbi aszimmetria teremtette egyenetlenségeket.

Ha az ember épít, tulajdonképpen nem az antropocentrizmusnak emel fellegvárat, hanem a létrehozásra való képesség adottságának, a kezének. A test, a kéz fölé és köré építés tehát az emberi létmód ontikus érvényesülése, következésképp pedig a mélyökológia háló-metaforájába észrevétlenül beleilleszthető cselekvés. Ugyanakkor kérdés marad, hogy az embert az embersége, a bioszférában elfoglalt helye felmenti-e a létmódjából adódó létrehozás felelőssége alól, vagy éppen, hogy tovább terheli.

Összegezés

Mint arra Zimmerman felhívja a figyelmünket, a mélyökológiai gondolkodás Martin Heidegger embermeghatározásában antropocentrizmust vél felfedezni, ugyanakkor átveszi a *Gelassenheit* fogalmát mint a természethez való viszonyulás módozatát. Ez a tanulmány azt célozta bemutatni, hogy többek között a *phüszisz* Heidegger által használt görög értelméből levezethető a mélyökológia és a jelenvalólét összetartozása, hiszen mindkettő az emberközpontúságtól kíván elhatárolódni. Az összetartozás illusztrálására a természetet tisztelő otthont, így például Frank Lloyd Wright *Fallingwater* házát tartom alkalmasnak.

A kortárs technikafilozófia Heidegger-recepciója tulajdonképpen újabb és újabb javaslatokat tesz a technika vívmányainak egy bizonyos megvilágításba helyezésére: az instrumentális technikafelfogást önmagából kiforgatva, abból kiindulva a technika vívmányait létmód- emlékeztetőként használja. A technika közreműködésével történő létrehozásból kiemelni a létrehozás mozzanatát – ezzel kerülve ki az instrumentalitás problémáját –, az így születő eszközökben, tárgyakban, építményekben azok eredetére, eredetükben pedig az emberi létmódra. A diskurzustól elszakadni képtelenül, ez a szöveg is hasonló kísérletként tud csak szolgálni. Mindennek ellenére természetesen felmerülhet a kétely, hogy az otthonlét a környezetet tisztelő házakban nem pusztán a Heidegger szerint lényegi otthontalanság

36. OTDK, Társadalomtudományi szekció

feloldására irányuló újabb emberi kísérlet-e. Mindenesetre a jelennek az állandóság megteremtését sugalló látszattal kell beérnie a korunkra oly jellemző átmenetiségében.

Dolgozat lezárásának a dátuma: 2023. 01. 09.

Bibliográfia

1. ARISZTOTELÉSZ, *A természet*, fordította: BOGNÁR László, (Budapest: L'Harmattan, 2010), 31–34, 39–43.
2. Diego D'ANGELO, „To Be or Not to Be at Home. Heidegger and Derrida reading Sophocles”, *Kritike*, 14, 107–126.
3. Robert ELLIOT, „Faking Nature”, *Inquiry* 25, (1982): 81–93.
4. Trish GLAZE BROOK, „„Letting Beings Be” An Ecofeminist Reading of Gestell, Gelassenheit, and Sustainability” in *Heidegger on Technology*, edited by Aaron J. WENDLAND, Cristopher MERWIN and Christos HADJIOANNOU, (New York, NY: Routledge, 2019), 243–260.
5. Martin HEIDEGGER, „A világkép korszaka”, fordította: KOCH Valéria, *Vigilia*, 45 (1980), 175.
6. Martin HEIDEGGER, *Bevezetés a metafizikába*, ford. VAJDA Mihály, (Budapest: Ikon, 1995)
7. Martin HEIDEGGER, „Építés, lak[oz]ás, gondolkodás”, fordította: SCHNELLER István, in SCHNELLER István, *Az építészeti tér minőségi dimenziói*, (Budapest: Librarius, 2002), 257–270.
8. Martin HEIDEGGER, „Kérdés a technika nyomán”, fordította: GERÉBY György, in: *A későújkor józansága II.*, (Budapest, Göncöl Kiadó, 2004.), 111–135.
9. Martin HEIDEGGER, „Levél a humanizmusról”, fordította: BACSÓ Béla, in: HEIDEGGER „... költőien lakozik az ember...”, 146–147 (Budapest – Szeged: T-twins – Pompeji, 1994)
10. Tobias KEILING, „Letting Things Be for Themselves: Gelassenheit as Enabling Thinking”, in *Heidegger on Technology...*, 96–114.
11. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: „Fel nem robbant bombák, őrzöngő ráció, józan készenlét: Heidegger és a technika”, in KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Szinonímiák: Közéledések Heideggerhez*, (Budapest: Ráció Kiadó, 2016.), 83.
12. LÁNYI András, Miért nem éhes a Dasein Heideggernél?, hozzáférés: 2022.11.07., doi: <https://lanyandras.hu/miert-nem-ehes-a-dasein-heideggernel/>
13. Brendan MAHONEY, „Heidegger and the Art of Technology”, *Environmental Philosophy*, 11, 279–306.

14. MAROSÁN Bence Péter: *Sorsközösségben a természettel: Az ökofilozófia és ökoetika heideggeriánus megalapozási kísérletei*, hozzáférés: 2022.11.07., doi: <https://ligetmuhely.com/liget/sorskozossegeben-a-termeszettel/>
15. Arne NAESS, 1973. „The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement: A Summary”, *Inquiry* 16, 95–100.
16. VAJDA Mihály: *A posztmodern Heidegger*, (Budapest: T-twins, 1993), 72-78.
17. Rafael WINKLER, „Naturalizing Gestell?” in *Heidegger on Technology...*, 314–333.
18. Julian YOUNG, „Heidegger, Habermas, Freedom, and Technology”, in *Heidegger on Technology...*, 194-208.
19. Michael E. ZIMMERMAN, „How Pertinent Is Heidegger’s Thinking for Deep Ecology?”, in *Heidegger on Technology...*, 217-221.